

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.1.225

UDK 821.163.4(497.6).09-93-1 Musabegović J.

Primljeno: 05. 01. 2024.

Pregledni rad

Review paper

Nirha Efendić

ANTOLOGIJA JASMIŃE MUSABEGOVIĆ U OKVIRIMA HISTORIJATA BILJEŽENJA I MOTIVSKOG REGISTRA BOŠNJAČKE USPAVANKE

Bosanskohercegovačka i bošnjačka književnica Jasmina Musabegović (1941-2023) kulturnoj javnosti Bosne i Hercegovine poznata je po romanima, esejima i prevodima sa francuskog jezika. Manje je, međutim, poznato da se kulturnom pregalaštvu Musabegovićeve pripisuje i jedno omanje izdanje antologijske zbirke uspavanki na bosanskom jeziku. Spomenuta zbirka objavljena je u izdanju BZK „Preporod“ 1997. godine u Sarajevu, u uredničkoj radionici historičara književnosti i folkloriste Muniba Maglajlića. U ovome radu bit će predstavljena spomenuta zbirka književnice Jasmine Musabegović kroz tematske analize odabranih pjesama na književno-poetičkoj ravni, a potom će se zaći u širi kontekst dosadašnjeg ukupnog rada na sakupljanju narodnih uspavanki kod Bošnjaka. Također, najučestalije teme i motivi sagledat će se u okviru cjelokupnog korpusa koji se odnosi na tu građu. Ovakvim pristupom nastojali smo skrenuti pažnju na kulturni doprinos Musabegovićeve koji se, osim u književnom stvaralaštvu, odrazio i u radu na prikupljanju narodnih umotvorina.

Ključne riječi: Jasmina Musabegović; uspavanka; narodno stvaralaštvo; lirska pjesma

SAKUPLJAČI BOŠNJAČKE USPAVANKE

Prema dosadašnjim saznanjima prve uspavanke unutar bošnjačkog usmeno-književnog korpusa zabilježio je Omer ef. Humo iz Konjica u drugoj polovini 19. stoljeća svoje terenske zabilješke objavio je u knjizi *Suhla al-wusūl* 1875. Bila je to prva štampana alhamijado knjiga u Bosni i Hercegovini (Huković 1997). Pjesme koje je u spomenutoj knjizi Humo objavio imale su funkciju uspavanki, iako je riječ o ilahijama, odnosno pjesmama koje su napisane u slavu Stvoritelja.¹

Nakon Omera Hume, folkloristički rad na tlu Bosne i Hercegovine provodili su češki muzikolog i likovni umjetnik Ludvík Kuba, te hrvatski učitelj Antun Hangi. Hangi i Kuba donijeli su nove zapise bošnjačkih uspavanki, a Kuba je prvi zabilježio i melodije svojstvene ovoj lirskoj vrsti. Kuba je u svojoj zbirci (1984) od preko hiljadu uglavnom lirskih pjesama, koju je skupljao za Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine 1893, donio 13 uspavanki.² Značaj Kubina rada ponajviše se ogleda u poznavanju nota i bilježnju napjeva, na terenu, dok bi zapisivao i sami tekst pjesme. Antun Hangi je u poznatom etnografskom štivu *Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini* objavio narodnu uspavanku, koja je, po svemu sudeći, potekla sa prostora srednje Bosne ili iz Krajine, gdje je ovaj prosvjetar radio i tokom niza godina bilježio usmenoknjiževne tvorevine te sabirao građu za svoju knjigu (1990).

Nekoliko uspavanki prikupljenih na sjeveru Bosne našle su se u obimnoj rukopisnoj zbirci Smajila O. Bradarića, vjeroučitelja iz Dervente, koji je tridesetih i četrdesetih godina proteklog stoljeća prikupio više od hiljadu lirskih pjesama sa područja sjeverozapadne Bosne. Bradarićeva zbirka objavljena je tek 2018. u suizdanju Zemaljskog muzeja BiH i Slavističkog komiteta u Sarajevu, a njen sadržaj raspoređen je u 5 svezaka. Originalan rukopis ove zbirke čuva se u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, gdje je pohranjena i kopija zbirke Muharema Kurtagića u 6 svezaka, nastala u istom razdoblju, a čije tri sveske sadrže velik broj lirskih pjesama među kojima su i vrijedni primjerci uspavanki (sv. I, V i VI). Pjesme su uglavnom bilježene od krajiških žena – Kurtagićeve nane i njezinih poznanica. Originalan rukopis otkupila je Matica hrvatska sredinom dvadesetog stoljeća od Muharema Kurtagića lično.

Izrazitije usredsređenje na bošnjačku uspavanku načinio je u ranim godinama svoga folklorističkog bavljenja književnik Alija Nametak, koji je tridesetih godina

1 *Ilahija* – u muslimanskoj tradiciji pjesma spjevana u slavu i čast Stvoritelja.

2 Spomenute pjesme nalaze se pod sljedećim rednim brojevima u Kubinoj zbirci: 472, 587, 600, 770, 798, 806 (2), 821, 822, 823, 909, 1052, 1061.

20. stoljeća objavio u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* prilog „Mostarske muslimanke uspavanke”, tj. jedanaest pjesama sa kratkim uvodom (Nametak 1932). Dionicu uspavanki Nametak je uvećao pripremajući zbirku *Od bešike do motike*, u kojoj se već naslovom ovoj vrsti pjesama daje ishodišnji značaj. Većina Nametkovih uspavanki potječe iz Hercegovine i zabilježene su uglavnom u njegovom rodnom Mostaru te u Hlivnu i Duvnu. Nakon svake uspavanke doneseno je i ime pjevačice, a ponekad i naziv lokaliteta gdje su zabilježene (Nametak 1970). Uz saradnju ondašnjih kustosica Zemaljskog muzeja BiH na Odjeljenju za etnologiju Ljube Simić i Miroslave Fulanović-Šošić, Cvjetko Rihtman je 1974. godine objavio 316 uspavanki u zbirci pod naslovom *Dječije pjesme* sa različitih područja Bosne i Hercegovine, bilježeći uz notni zapis mjesto i izvor pjesme (Rihtman 1973).

Doprinos vrijedan pažnje u bilježenju uspavanki na prostoru Bosne i Hercegovine predstavlja i etnomuzikološki rad Vlade Miloševića, vezan uglavnom za područja sjeverozapadne Bosne. U jednoj od svojih četiriju knjiga pod zajedničkim naslovom *Bosanske narodne pjesme* (1964) Milošević donosi čak 550 različitih pjesama, a među njima 17 uspavanki, uz koje su priloženi i notni zapisi njihovih napjeva.³

Prve leksikografske i književnoteorijske obrade uspavanke kao lirске vrste na štokavskom jezičkom području objavljene su 1984. godine. U leksikonu *Narodna književnost* prilog o uspavanci načinila je Nada Milošević-Đorđević (Pešić, Milošević-Đorđević 1984). U teorijskom smislu potpuniji leksikografski osvrt o ovoj vrsti pjesme donesen je u *Rečniku književnih termina*, u odrednici *Uspavanka*, koju potpisuje Hatidža Krnjević. Ovdje je uspavanka opisana između ostalog kao: „Drevna pesma lirskog karaktera poznata u svetskoj usmenoj (→ obredne pesme) i pisanoj književnosti... Uspavanka je sačuvala arhaično verovanje u moć magije reči. Namijenjena detetu, ona sadrži želje za zdravlje i srećnu budućnost, prožete verom u blagotvorno i samostalno dejstvo reči. Poetsku snagu uspavanke čine liriska neposrednost i toplina i slikovitost izraza“ (Krnjević 1984: 907).

Kada je riječ o bosanskohercegovačkom prostoru, uspavanku je kao vrstu lirске pjesme u usmenoj književnosti na sažet način obuhvatio Munib Maglajlić u jednom presjeku kroz bosanskohercegovačku liriku (1992).

Konačno, književnica Jasmina Musabegović, kojoj je ovaj rad i posvećen, priredila je i 1997. godine objavila prvu antologiju ove vrste bošnjačkih pjesama, pod naslovom *Bošnjačke uspavanke*, u kojoj su – nakon kraćeg uvodnog ogleđa *Zašto uspa-*

3 Uspavanke su objavljene u IV. Knjizi Miloševićevih *Bosanskih narodnih pjesama* i to pod sljedećim rednim brojevima: 32 (111), 33 (113), 34 (188), 35 (166), 36 (10), 37 (5), 38 (93), 39 (481), 40 (114), 41 (518), 42 (42), 43 (297), 44 (296), 45 (388), 46 (223), 47 (389) i 48 (24).

vanke? – donesene dvadeset i dvije pjesme. Uz svaku uspavanku dat je i notni zapis napjeva te podatak o mjestu gdje je koja od uvrštenih pjesama zabilježena. Objavlji- vanje antologije pratilo je izdavanje audio-kasete na kojoj su uspavanke uvrštene u izbor pjevale Lejla Jusić i Alma Aletić, tada studentice Muzičke akademije u Sarajevu. Iz napomene u knjizi razaznaje se da je odabir uspavanki izvršen uglavnom iz knjige Cvjetka Rihtmana, inače najobimnije zbirke bosanskohercegovačkih uspavanki opće- nito.

Jedan od iznimnih prinosa proučavanju uspavanke na bosanskohercegovačkom prostoru dala je Jasmina Talam (2005), ponudivši podjelu ovih pjesama u tri skupine: (1) uspavanke čiji je sadržaj i način izlaganja veoma sličan, (2) uspavanke čiji su tekst majke improvizirale na već postojeći melodijski obrazac i (3) ilahija u ulozi uspavanke.

Novi izbor i novi pogled na ovu usmenoknjiževnu lirsku vrstu ponudila je autorica ovoga teksta 2007. godine u vidu antologije pod naslovom *San u bešu, uroci pod bešu*, sa podnaslovom *33 bošnjačke uspavanke* (sa CD-om na kojem Diana Pliska iz Sarajeva pjeva osam pjesama), koju prati omanja studija zasnovana na književnohis- torijskom i književnoteorijskom uvidu u bošnjačke uspavanke (Efendić 2007).

Na kraju, tekstovi uspavanki pokazali su se zahvalnim i za lingvostilističke analize, pa je u tekstu Remzija Hadžiefendić-Parić (2007) propitivala repertoar izražajnih sredstava svojstvenih ovoj lirskoj vrsti kao i čitav niz njezinih poetičkih odlika. U ovom tekstu uspavanka je posmatrana i iz ugla savremenih tumačenja književnosti pri čemu se iz vizure spomenute autorice uspavanka sagledava kao ženski govor i žensko pismo.

NAJČEŠĆE TEME I MOTIVI U BOŠNJAČKIM USPAVANKAMA

Motivi koje susrećemo u uspavankama iznenađuju raznolikošću. Često se nailazi na motiv zazivanja dobre sreće djetetu i mirnog sna, što majka izražava stihovima za- bilježenim u značajnom broju primjera s nevelikim varijacijama: *San te vara, sreća te ne vara,/ San u bešu, nesanak niz bešu,/ Nesanak ti voda odnijela,/ Za veliko brdo zanjela.*⁴ Nesanak je ovdje budno stanje djeteta, što uspavanka, već po svojoj funkciji, treba zamijeniti stanjem dubokog sna u kojem se dijete blagotvorno odmara, raste i napreduje.

4 *Spavaj, sine, rasti spavajući*, Jasmina Musabegović, *Bošnjačke uspavanke* (1997), autor projekta i urednik Jasmina Musabegović (dalje u *Izvorima*: Musabegović), Preporod, Sarajevo, str. 34. Uspavanka je zabilježena u Mostaru.

Osim zazivanja sreće, među učestalijim nalaze se motivi želje za otklanjanjem uroka, kao i molitve da se čedo zaštiti od dušmanske ruke i zlih namjera različitih neprijatelja. Majka od djeteta želi odagnati zlu sreću, koju uglavnom vidi u urocima i smutnji zavidljivaca: *Uroci ti po gori hodili,/ Travu pasli, s lista vodu pili,/ Studen kamen pod glavu metali,/ Tebi, sine, ništa ne udili.*⁵

Ukrašena bešika treba da skrene urok sa djeteta, što je izraz uvriježenog narodnog vjerovanja da svakog pojedinca, pa prema tome i čedo u bešici, mogu pogubno pogoditi pogled, riječ, želja ili urokljivi predmet koji ga dotakne. Bešiku obično grade vrijedni majstori na moru, od šimširova drveta i s probranim ukrasima: *Beša ti je na moru građena,/ Od lijepa drva šimširova,/ Od lijepa i karanfilova./ Gradile je tri hitra majstora:/ Jedan teše, drugi boju meće,/ Treći meće sjajno ogledalo...*⁶

Iako se motiv ukrašene bešike najčešće povezuje sa urocima, ponekad susrećemo i drugačiji povod – alem-kamen treba obasjati uzglavak i postelju te na taj način omogućiti majci da lakše prihvati i nahrani dijete tokom noći, a u nekim primjerima stihovi o radu graditelja beše obuhvataju glavninu pjesme: *...Jedni kuju, drugi pozlaćuju,/ Treći među šiku na bešiku,/ Šimšir tešu u pozlatu meću,/ A viš glave sve drago kamenje,/ Da te vidi majka podojiti,/ U sred noći kano u sred dana.*⁷

Ako bi beša bila posebno lijepo ukrašena, majstori su je znali i dobro zacijeniti. Zbog toga u jednom primjeru nadžidžana beša putuje od jednog do drugog grada, sve dok ne stigne u ruke bogatog i ponosnog oca iz Banja Luke. Usmeni pjesnik je uspjele dočarao prizor kada je na pazaru novopečeni otac, ozaren roditeljskom srećom – dobivši odgovor na upit o cijeni beše da ona vrijedi „blago nebrojeno“ – odlučno saopćio da je kupuje „lijepog Avde babo“.⁸ Stihovi ove pjesme sačuvali su sjećanje na ushićenje i sreću koja zapljuskuje porodicu sa prispjećem novoga člana. U takvim okolnostima ponosni roditelji bi bili posebno izdašni i darežljivi.

U jednom primjeru motivi ruže, vile i pčelice našli su se u istoj pjesmi, a figurom poređenja poprimili su značaj žuđenih postignuća: *Što ga ruža na list dočekala,/ Nek*

5 *San u bešu, nesan mimo bešu*, Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini* (1990), Treće izdanje, (dalje u *Izvorima*: Hangi) Svjetlost, Sarajevo, str. 102.

6 *Ninaj, sine, u varakli beši*, Ludvik Kuba, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, (1984) II izd. pripremio, dopunio neobjavljenim pjesmama i dodao indekse Cvjetko Rihtman uz saradnju Ljube Simić, Miroslave Fulanović-Šošić i Dunje Rihtman-Šotrić (dalje u *Izvorima*: Kuba) br. 472, str. 128.

7 *Nini, sine, puna mi tebeša*, Cvjetko Rihtman, *Dječije pjesme* (1974), Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine (dalje u *Izvorima*: Rihtman), ANUBiH, Sarajevo, br. 71, str. 161.

8 *Nini, bubi, ponikli ti zubi*, Vlado Milošević, *Bosanske narodne pjesme* (1964), (dalje u *Izvorima*: Milošević), Muzej Bosanske Krajine, Banja Luka: sv. IV (I-IV), br. 42 (420), str. 315-316.

*je rumen k'o ruža rumena;/ Što ga vila u svilu povila;/ Nek je hitar kao bila vila;/ Što ga čela medom zadojila;/ Nek je slađi, slađi i od meda...*⁹

Uspavanke uobličene i zabilježene u seoskoj sredini sadržavaju motive gore, zelenila trave i neobičnih mitskih stvorenja – vila, koje prema narodnom vjerovanju pomažu da se dijete rodi zdravo, potom da bude lijepo prihvaćeno te da na ispravan način budu obavljene babine. U stihovima jedne uspavanke iz „biloga Hlivna“ nanižani su upravo takvi prizori: *Majka sina u gori rodila;/ U gorici u zelenoj travi./ Gorica ga na list dočekala;/ Bila vila sinu eba bila...*¹⁰ Kako je porodilja nakon poroda u pravilu iscrpljena i treba joj je dodatna snaga da materinskim mlijekom nahrani čedo, u nastavku iste pjesme pjesnikinje su na babine pozvale golubicu, koja kao ponude donosi pitu i pogaču, „pitu slatku i pogaču slanu“, u čemu je sažeto životno iskustvo da je dojlji potrebno osigurati jaku hranu ako se želi obilje mlijeka.

Često se u uspavankama nailazi na motiv povijanja djeteta u pelene od bijele svile, čime se željela naglasiti važnost dolaska novog člana porodične zajednice na Ovaj svijet, a tek su rijetki u prošla vremena mogli sebi priuštiti kupovinu ove skupocjene tkanine. S druge strane, sama bjelina općenito simbolizira nevinost i čistotu, pa je stoga *bijela* svila brižljivo čuvana za izuzetne prilike, u kojima bi svojom otmjenošću trebala djelovati na okolinu. U uspavankama, svila je namijenjena novorođenčetu. Dok majka uspavljuje čedo, obraća mu se najbiranijim riječima i poredi ga sa najnježnijim pojavama koje je okružuju. Tako je njezino čedo zaspalo poput janjeta u travi, dok ga je natkrilila udobna i mehka trava djeteline, a lice i glavu prekrila svilena mahrama.¹¹

Na moru kovana beša omiljen je motiv u bošnjačkim uspavankama. More simbolizira obilje vode, a voda, prema tradicionalnom vjerovanju, odnosi uroke, zlu kob. Uroke treba otkloniti, pa je u tu svrhu beša na raznovrsne načine ukrašavana: ona je *varakli*, *džidžali*, ukrašena ogledalom, biserom, alem-kamenom, zlačanom jabukom i slično.¹²

U razvrstavanju uspavanki koje je načinila Jasmina Talam, u opažanjima iznesenim uz dugu skupinu, sakupljačica navodi poteškoću sa kojom se suočila prilikom bilježenja pjesama. Naime, kako primjećuje Talamova (2005: 342), „pored iskazivanja materinske ljubavi i nježnosti, majka je improvizirala i dodatni tekst u kojemu

9 *Majka sina u ruži rodila*, Alija Nametak, *Od beške do motike* (1970) (dalje u *Izvorima*: Nametak), Sarajevo, kaz. Fatima Nametak u Mostaru, str. 10.

10 *Majka sina u gori rodila*, Rihtman, str. 142, br. 3, Livno

11 *Nina, nina, moje janje malo*, Rihtman, br. 40 a, str. 154. Homolj kod Kiseljaka

12 *Allah, Allah, la ilaheillalah*, Rihtman, br. 70, str. 161. Orašje

bi iznijela sve probleme koje nikome nije smjela reći. Taj tekst se, uglavnom, improvizirao na već postojeći melodijski obrazac. Može se reći da su ove vrste uspavanki predstavljale intimni monolog žene i da ih je, zbog toga, bilo veoma teško snimiti. Ova vrsta uspavanki je tekstualno najduža¹³.

Jedan lijep primjer na tragu vrste uspavanki na koje skreće pažnju Talamova zabilježen je na području Bosanske krajine i sadržava čak 42 stiha. Kako je riječ o čisto lirskoj pjesmi koja ne sadrži naraciju, ovdje se nižu motivi zazivanja dobre sreće, ukrašene bešike, dobre vile, pčele koja dijete hrani medom, rumene ružice, da bi pjevačica na kraju uspavanke, pored golemog niza drugih želja, izrazila i onu u kojoj je zatražila da joj dijete do vojne naraste. Na početku uspavanke o kojoj je riječ, majka pjeva o djetetu u trećem licu, a na kraju, kada ga već u svojoj mašti vidi kao odrasla čovjeka, počinje mu se obraćati savjetima kakvi se upućuju zreloj osobi: *Ti si sine od dobra plemena,/ Dobro slušaj cara čestitoga,/ Ne sramoti roditelja svoga,/ I tebi će vavik dobro biti,/ Bićeš vezir cara čestitoga.*¹³

U drugoj pjesmi, koja u znatno manjem broju stihova sadrži uobičajene majčine snove, izražene su i nesvakidašnje želje za ravnomjernim napretkom djeteta i to tako da se sa jednog stepena blagostanja u životu prelazi na drugi – viši i otmjeniji. Majka je dijete tri puta dnevno povijala, a usmeni pjesnik opisao je redosljed utemeljen na majčinim željama, koje na simboličan način nagovještavaju njezina stremljenja da ono i u životu jednako tako napreduje: *Prvi put ga u pamuk povila,/ A drugi put u bijelu svilu,/ Treći puta sve u suho zlato...*¹⁴

Motiv krojenja košuljice također je čest u uspavankama, poglavito onim koje su zabilježene u gradskoj sredini. Dok majka kroji košulju za svoje čedo od cijenjenog tankog platna, izražavajući želju da joj ono dugi vijek poživi, dijete bezbrižno sniva u njezinu krilu. Radosna i radoznala majka nastoji proniknuti u snove svoga čeda, odnosno projicirati vlastito pojavljivanje u njegovom snu, sa često ponavljanom željom za njegov dugi život: *U tvom sanku jesi l' snio majku,/ Da ti majka tanke koše kroji,/ Koše kroji, godinice broji:/ Koliko je u košulji žica,/ Živ mi bio više godinica!*¹⁵

Ako je žena, prije braka u kojem je stekla čedo, živjela u porodici od značajnog ugleda u društvu pa se odatle udala u neki skromniji rod, neminovno je bila suočena sa različitim poteškoćama koje joj otežavaju navikavanje na drugačije prilike, kao i potpunije sporazumijevanje sa neposrednim okruženjem. Zbog toga je majka u ob-

13 *Lila majka nejaka Ahmeta*, Muharem Kurtagić, *Muslimanske narodne pjesme, ženske*, rukopis M. H. I-VI, (dalje u Izvorima: Kurtagić), br. 197, sv. VI, br. 64.

14 *Majka Midhu u želji rodila*, Kurtagić, br. 65.

15 *Nina, buba, rodila te majka*, Rihtman, br. 64, str. 160, Donji Vakuf

raćanju čedu uspavankom, u časima osame nad bešikom, uvjerenja da ju nepoželjna osoba ne može čuti, često izražavala želje da joj djete usvoji navike i praksu iz njene roditeljske kuće, jer ih je smatrala boljim i naprednijim: *Zaspi sine, rasti spavajući,/ U veliko pleme gledajući,/ U tečicu, majkinu sestricu,/ U daidže, braću materine...*¹⁶

Već je navedeno da su običajna praksa Bošnjaka vjerske pjesme korištene u funkciji uspavanki te da je ustaljeni naziv *ilahija* u izravnoj vezi sa šehadetom, iskazom koji označava posvjedočenje jednosti Stvoritelja koji izgovara i po kojem se u osnovi ravna svaki musliman – *Lā illāha illā Allāh*, i koji je ujedno učestali pripjev ove vrste uspavanki. Kada je riječ o uspavankama sa vjerski usredsređenim sadržajima, motivi su nešto raznorodniji. U njima se majka obraća u prvom redu Svevišnjem, sa željama da joj dijete bude zdravo, dugovjeko, ali i lijepo odgojeno u vjerskom pogledu: *Rabbum Allah, Ti mi daj,/ Mome Ali dug zeman,/ Da mi uči i klanja,/ I u mejtef uziđe...*¹⁷ Majka priželjkuje da joj dijete usvoji znanja vezana za vjerske obaveze te da stekne navike odlaska u mekteb, a kasnije i u džamiju. Učestalo ponavljanje šehadeta u funkciji pripjeva pružalo je mogućnost da se uspavanke ove vrste proširuju novim pojedinostima vezanim za vjerske sadržaje pa su tako nastajale ilahije-uspavanke i do četrdesetak stihova dužine. Svaki put bi novi motivi razvijali osnovni sižejni obrazac, što je u najizraženijem vidu prisutno kod uspavanki o susretu sa Božijim Poslanikom. Kada je riječ o ovoj skupini pjesama, sižejna okosnica bila bi sljedeća: majka na putu do džamije susreće Božijeg Poslanika; naziva mu selam, a on joj skreće pažnju na ocvali behar i kratkoću njegova trajanja, poredeći ga sa dunjalučkom prolaznošću ljudskog života; podsjeća je na smrt i dolazak dvaju meleka, koji će ispitivati vjernike vezano za njihova ovosvjetska djela i uvjerenja; majka zamišlja kako će zamoliti za postavljanje pendžera u kaburu, da bi potom kroz njegov ugledala zanosni sjaj Dženneta i krenula opisivati nagrade koje čekaju iskrene vjernike. Varijante ovog omiljenog lirskog obrasca započinjale bi se granati u onom dijelu koji se odnosi na susret lirskog subjekta sa džennetskim ljepotama, a to podrazumijeva da je svaka nadarena pjesnikinja imala mogućnost oblikovanja odgovarajuće predodžbe o priželjkivanim nagradama. U tom smislu je Alija Nametak u svojoj zbirci *Od bešike do motike* donio čak četiri inačice ovog lirskog predloška, koje je zabilježio od četiri različite kazivačice.

Općenito uzevši, uspavanku kao usmenoknjiževnu lirsku vrstu kod Bošnjaka možemo pratiti u dva oblika – uspavanku utemeljenu na doživljaju života i svijeta primjerenom narodnim običajima sredine koja ju je iznjedrila, s jedne, i vjerski usredsređenu uspavanku, tj. ilahiju u funkciji uspanke, s druge strane. Prevladavanje

16 *Spavaj sine u varakli beši*, Kurtagić, sv. VI, br. 66.

17 *Rabbum Allah, Ti mi daj*, Nametak, str. 10-11. Pjevala Fatima Nametak.

želje da dijete usvoji moralne vrijednosti tokom odrastanja prate oba spomenuta oblika, određena motivika se također ponavlja, međutim, ono najvažnije što uspavanku-ilahiju razlikovno odvaja u ovom lirskom usmjerenju jeste zazivanje Stvoritelja, od Kojeg se moli i očekuje ispunjenje želja. Lirski subjekt je ovdje snažno prožet osjećanjem naklonjenosti vjerskim naučavanjima. Nadalje, ilahije su uglavnom proširene čestim pripjevima koji dolaze u formi šehadeta te se i stihovi nižu u većem broju nego u bilo kojem drugom lirskom obliku općenito. Upravo iz tog razloga, ilahije-uspavanke, što se rijetko dešava među drugim lirskim vrstama, često posjeduju stanovitu fabularnu jezgru pa je na toj osnovi moguće ustanoviti sižejni obrazac koji omogućava sagledavanje varijantskih promicanja određene lirske teme. Ilahija-uspavanka je obično molski intonirana, a u pojedinim primjerima susreće se i tema smrti pa je po toj svojoj crti slična baladi. Uspavanke proistekle iz svekolikog narodnog života i običaja sredine koja ih je uobličila obično su pjesme čija dužina ne prelazi petnaest stihova, a osim obraćanja čedu u bešici, motivi su vezani za neka paganska vjerovanja, nebeska tijela i mitološka bića – u čemu prednjači pojava gorske vile – koja, u pjesmi, poprimaju antropomorfna svojstva.

ZBIRKA BOŠNJAČKE USPAVANKE JASMINE MUSABEGOVIĆ

Na samom početku uvodnog eseja, koji prati zbirku *Bošnjačke uspavanke* (1997), u još uvijek od rata rovitoj Bosni, Jasmina Musabegović se s pravom zapitala: „Zašto uspavanke?“, kad su njenom narodu potrebne *budnice*. A potom se, da bi pojasnila svoje posebno zanimanje za ovu poprilično neistraženu usmenoknjiževnu vrstu kod Bošnjaka, prisjetila da su uspavanke „tanka, početna nit kojom, stidljivo, ali samosvjesno i neposredno, ovaj narod iskazuje svoje osjećanje svijeta“ (1997: 5). Nadalje, Musabegović pojašnjava da su ove usmenoknjiževne vrijednosti bile zaturene po „seharama narodnog pamćenja“ i da su se povlačile pred naletom novokomponovanih dječijih pjesmica koje su, također na svoj način lijepe i milozvučne, ali one nisu odražavale duh narodnog kolektiva.

U traganju za odgovorom na pitanje šta su uspavanke Musabegović se poslužila stihom iz jedne od mnogobrojnih: „pa se majka sinom razgovara“, a koji joj je poslužio kao osvjeđenje prvog razgovora, odnosno druženja majke sa djetetom „u četiri uha“. U tom razgovoru majke sa čedom, u trenucima osame, u momentima porodične intime, majka bi izgovarala tajne koje inače ne bi javno govorila, zbog straha ili stida, a morala je nekako da ih kaže, da samoj sebi olakša. Dijete je, u takvim okolnostima, medij i sagovornik kome majka saopćava svoje nevolje. Osim toga,

„Dugo će“, vjeruje književnica, „trebati zvaničnoj književnosti da legalizira i objasni te duboke tajne koje je naša, bošnjačka pjevana književnost uspjela uobličiti u pjesničkom iskazu. Kroz te škrte slike, koje više žive tišinom i neiskazom, prokuljala je sva kob, preplet, istina ljudskog, ženinog postojanja. Sav napor velikih književnih rodova, kao što su romani ili tragedije oličen je u tome da dođu do tog neiskazanog. A u baladama, sevdalinkama pa i uspavankama, to se dešava tako jednostavno i prirodno, sve skupa se objavi u nekoliko riječi“ (Musabegović 1997: 8).

Na poslijetku, Musabegovićeva poentira važno obilježje ovih pjesmama koje ukazuje na „stopljenost muzike i jezika“, na činjenicu da se ove usmenoknjiževne tvorevine uvijek pjevuje, kao što se bez njihovih riječi nikada sama melodija ne sluša. U tom književnica vidi osobitu, zapravo najpresudniju činejnicu ljepote ovoga stvaralaštva.

Antologija, koju je Jasmina Musabegović priredila, sadrži dvadeset i dvije uspavanke, a ovu knjižicu prati i izdanje audio kasete na kojoj je zapisan glas – pjevanje dviju tadašnjih studentica Muzičke akademije u Sarajevu, Alme Aletić i Lejle Jusić.

Prva u nizu uspavanki iz izbora Musabegovićeve zabilježena je u Mostaru i započinje stihovima *Majka Smaju pod đulom rodila, / Đul se truni, moga sina budi.*¹⁸ S ljepotom ove pjesme suočavamo se već u prvim stihovima, a tu je: slika mirisne ruže, koja daje ambijent ugone, dijete u sigurnosti privlačne intime, toplina majčine blizine koja motri šta se događa – pri čemu čak ni ugodni polen cvijeta ne bi smio da naruši sklad i mir u kojem dijete spi. (*Sitan đule, ne truni behara, / Ne budi mi moga sina Smaje!*)

Druga uspavanka započinje uobičajenom asonancom: *Nini, nini, moj sine jedini*, poslije čega se pažnja skeće na lijepo ukrašenu bešiku koja je na „moru kovana“ i koju su gradili vrsni majstori čak tri godine dana. Pa tako: *Jedan kuje, drugi pozlaćuje, a treći meće džidže na bešiku*. Ova uspavanka zabilježena je u Orašju. I u narednoj, trećoj po redu, uspavanci, spominje se more iako je uspavanka zabilježena u centralnoj Bosni, u Nemili, i dolazi u svega tri stiha, uz koje je jasno izražena želja da dijete poraste u dobru, zaštićeno od svih zala i nevolja. Motiv kovanja bešike na moru prisutan je i u četvrtoj uspavanci koja je zabilježena u Gradačcu, ali i u petoj koja je zabilježena u Prozoru. Činjenica o rasprostranjenosti ovoga motiva ukazuje na vjerovanje po kojem more simbolizira obilje vode, koja treba čedo osloboditi loše energije, a lijepo ukrašena bešika treba da skrene uroke i da odvrati zlu kob od djeteta

18 U ovome odjeljku sve citirane uspavanke odnose se na isti izvor – spomenutu zbirku pod naslovom *Bošnjačke uspavanke* koju je priredila Jasmina Musabegović. Pregled i analiza pratili su redoslijed objavljenih pjesama u samoj zbirci.

(Efendić 2015). Ne bismo isključili ni tumačenje koje more povezuje s talasima što umiruju i uspavljaju svojim ritmom, i pokretom i zvukom.

Na početku smo istakli jedno neobično svojstvo uspavanke koje nastaje u intimnom „dijalogu“ majke i djeteta u bešici. Brojne su uspavanke sačuvale upravo te bliske razgovore u kojima se majka otvarala u nadi da je niko osim djeteta, njezina iskrenog prijatelja i zaštitnika, neće čuti. Uspavankom zabilježenom u Orašju zapamćeno je „ispovijedanje“ majke djetetu zbog nevolja koje je muče i nedostatka pažnje, podrške i zaštite koju je, kao žena i majka, trebala dobiti od svog muža. Tako je majka, u tišini samoće, svome najbližem dostu pjevušila: *Uzalud si deveti u majke,/ Kad ti baba za majku ne haje,/ Već on ide Šidi Fejzaginoj.*

Ipak, najčešći motiv je zazivanje sna djetetu i želja za otklanjanjem uroka, tj. zle čudi od djece, poput stihova uspavanke zabilježene u Zenici koji kažu: *San u bešu, a urok pod bešu,/ San u glavu, a urok u stranu.* U jednoj uspavanci zabilježenoj u Mostaru usmeni pjesnik poetira figuru majke kao odgajateljice i oslonca djetetu u životu, pa tako u njenim stihovima *Majka sina i bije i kara,/ I opet se s njime razgovara.* Često se u uspavankama javlja i motiv šivanja košuljice poput one zabilježene u Jajcu, ali i pčelice koja medom zadoji novorođenče kao u uspavanci zabilježenoj u Donjem Vakufu.

Druga strana audio kasete koja prati antologiju Musabegovićeve, također počinje uspavankom zabilježenom u Mostaru.¹⁹ U ovoj uspavanci prisutne su želje za snom, kao i molitve da voda odnese „nesanak“, da ga „za veliko brdo“ zanese, daleko od čeda koje treba da zađe u spokoj sna i tamo ostane mirno i sigurno. Dijete raste dok spava, vjeruje se, a u ovoj uspavanci, prisutne su želje da dijete naraste i da „veliko dobro“ majku gleda, da ono, naime, postane čovjek od ponosa i ugleda. U uspavanci iz Vlasenice bešu također treba da odnese voda, nekamo, ponovo „za veliko brdo“, gdje će je kovati i ukrašavati sve najbolji kujundžije. Maštom izraženom u svega nekoliko stihova majka je željela da čedu prenese bajkovitost onostranog, da mu prizove lijepe snove koji će odmarati njegovu dušu u svijetu sna i obezbijediti mir i spokoj u trenucima kada dijete ponovo bude budno i kada mu zatreba pažnja. Uspavanka zabilježena u Kozarcu također sadrži motiv morskih majstora koji prema vjerovanju mogu da naprave takvu bešu koja će skrenuti svaki urokljivi pogled od djeteta čuvajući ga magijom svojih šara i ukrasa daleko od zlih sila i teških snova. Motiv kovanja kolijevke na moru prisutan je i u uspavanci zabilježenoj u Prnjavoru. Prema rasporedu pjesama vidljivom u antologiji, Jasmina Musabegović je uznastojala

19 Na strani A nalazi se dest uspavanki, a na strani B još 12.

da donese uspavanke iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, pored primarnog zadatka kojim se rukovodila, a to je da one budu književno-estetski dosljedno odabrane.

Jedno od težih razdoblja u odrastanju beba jeste period nicanja zuba, pa je i ovaj momenat sačuvan u pjesmama posvećenim uspavljivanju djece – u uspavanci iz Hlivna, u prvim stihovima kaže se: *Nini, bubu, nikli sinu zubi, / San u bešu, nesanak niz bešu*, koji ukazuju na nastojanje majke da svojom blizinom smiri nervozu i bol kod djeteta prilikom nicanja zuba. Jedna krajiška uspavanka iz Bosanske Krupe također nosi motive pozlačene bešike koju grade vrsni majstori s mora, noseći je, potom, od grada do grada ne bi li je prodali imućnim roditeljima koji za svoje dijete žele sve samo najbolje. Slični motivi nalaze se i u banjalučkoj uspavanci, pa se teško oteći dojmu da je lirski obrazac po kojem se beša najprije kuje na moru, a potom nosi kroz gradove, jedan od onih koji je najčešće variran i koji je proputovao cijelu Bosnu uzduž i poprijeko.

Budući da majka u uspavankama najčešće izražava svoje želje, među onim najistaknutijim su nade da će dočekati da svoga sina i oženi, da će dočekati taj veliki trenutak u životu svoga djeteta: *Ala, ila, mati te rodila, / Ala, ila, mati te imala, / Imala te i nahranila te, / Ako Bog da i oženila te!* Želje da majka „odhrani“ dijete do punoljetstva prisutne su i u uspavanci zabilježenoj u Cazinu – uz skoro neizostavnu formulu – stih: *San u bešu, a nesan pod bešu!* Posljednja uspavanka iz antologije koju je priredila Jasmina Musabegović zabilježena je u Hlivnu, a za razliku od većine uspavanki iz ovog izbora u njoj su prisutni motivi gore, lastavice koja „pupak odrezuje“ i bijele vile koja povija novorođenče u svileni povoj, a koji ukazuju na mitska vjerovanja i na osnažuju pretpostavku da ova uspavanka nije nastala u gradskoj sredini.

Na kraju, ostaje nedoumica zašto Jasmina Musabegović u svoj izbor nije uvrstila i one uspavanke koje su imale vjerski sadržaj. Takve su uspavanke tekstualno najduže i njima pripada čitav korpus pjesama u kojima je majka nastojala da svojom maštom predoči slike djetetu slike Dženneta, koji dolazi kao nagrada za dobra djela učinjena na ovome svijetu. Dio njih nalazi se i u spomenutom zborniku Cvjetka Rihtmana koji je poslužio kao izvor za većinu pjesmama ove antologije.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Jasmina Musabegović načinila je prvu antologiju bošnjačke narodne uspavanke koja je objavljena u izdavačkoj djelatnosti Bošnjačke zajednice kulture “Preporod” 1997. godine. Odabrala je dvadeset i dvije pjesme prema književno-estetskom kriteriju, ali

i prema odabiru koji je također podrazumijevao pjesme zabilježene na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Ipak, uspavake zabilježene u istočnoj Bosni ponajrjeđe su zastupljene. Također, ilahije u funkciji uspavanke nisu našle mjesta u ovoj antologiji. Želju da dijete tokom odrastanja usvoji moralne vrijednosti prate i oblici vjerski usredsređene uspavanke, ali i one koja je bliska narodnim običajima određene sredine. Kako god, ovom jedinstvenom antologijom, koja je izašla skupa sa audio kasetom, Musabegovićeva je među prvima skrenula pažnju na ljepotu i značaj ovoga usmenoknjiževnog lirskog oblika kod Bošnjaka. Odabir uspavanki koji je načinila Musabegovićeva značajan je jer je njeno književnoumjetničko, kritički iznijansirano oko uočilo je i izdvojilo bisere iz korpusa ovih pjesama u lirskoj usmenoknjiževnoj baštini Bošnjaka. Doprinos Musabegovićeve pamćenju uspavanki trajno je dobro i sasvim sigurno njemu ćemo se vraćati uvijek kada se budemo bavili ovom vrstom pjesništva.

IZVORI:

1. Musabegović, Jasmina (1997), *Bošnjačka uspavanka*, Preporod, Sarajevo
2. Smajil O. Bradarić, Ms 38, *Narodne umotvorine (iz Dervente i okolice većinom)* – FAZM, Rukopisna zbirka Odjeljenja za Etnologiju, sv. I (I-V)
3. Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja BiH
4. Muharem Kurtagić, *Muslimanske narodne pjesme, ženske*, M. H. 197. sv. I (I-VI)

LITERATURA:

1. Bradarić, Smajil O. (2018), *Narodne umotvorine iz Dervente i okolice*, priredila i uvodnu studiju napisala Nirha Efendić, Zemaljski muzej BiH i Slavistički komitet, Sarajevo
2. Efendić, Nirha (2007), *San u bešu, uroci pod bešu. Bosniaks' lullabies*, BZK Preporod, Sarajevo
3. Efendić, Nirha (2015), *Bošnjačka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine i Slavistički komitet, Sarajevo
4. Hadžiefendić-Parić, Remzija (2007), "Poetika bošnjačkih narodnih uspavanki", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*, knj. I, 187-216.
5. Hangi, Antun (1990), *Život i običaji muslimana u Bosni Hercegovini*, priredila i uvodnu studiju napisala Radmila Kajmaković, Svjetlost, Sarajevo

6. Huković, Muhamed (1997), *Zbornik alhamijado književnosti*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, knjiga 11, BZK „Preporod“, Sarajevo
7. Kuba, Ludvík (1984), *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, II izd. pripremio, dopunio neobjavljenim pjesmama i dodao indekse Cvjetko Rihtman uz saradnju Ljube Simić, Miroslave Fulanović-Šotrić i Dunje Rihtman-Šotrić, Svjetlost, Sarajevo
8. Milošević, Vlado (1964), *Bosanske narodne pjesme (I-IV)*, Muzej Bosanske Krajine, Banja Luka
9. Nametak, Alija (1932), "Mostarske muslimanske uspavanke", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, vol. II, br. 28, 235-240.
10. Nametak, Alija (1970), *Od bešike do motike. Narodne lirske i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana*, Vlastito izdanje priređivača, Sarajevo
11. Rihtman, Cvjetko (1974), "Dječije pjesme", *Zbornik napjeva narodnih pjesama Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Sarajevo
12. Talam, Jasmina (2005), "Uspavanke u narodnoj muzičkoj tradiciji Zenice i okoline", *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici*, III, 341-346.

JASMINA MUSABEGOVIĆ'S ANTHOLOGY WITHIN THE FRAMEWORK OF THE RECORDING HISTORY AND MOTIVE REGISTER OF BOSNIAKS LULLABIES

Summary:

The Bosnian and Bosniak writer Jasmina Musabegović (1941-2023) is known to the cultural public of Bosnia and Herzegovina for her novels, essays, and translations from the French language. It is less known, however, that a small collection of lullabies in the Bosnian language is also attributed to Musabegović's research and writing work. The aforementioned collection was published by BZK „Preporod“ (Bosniaks' Cultural Society „Preporod“) in 1997 in Sarajevo, with the editorial supervision of literary historian and folklorist Munib Maglajlić. In this paper, the aforementioned collection of writer Jasmina Musabegović will be presented through a thematic analysis of selected poems on a literary-poetic level, and then it will go into the broader context of the overall work of the collected folk lullabies among the Bosniaks so far. The most frequent themes and motifs also will be reviewed within the entire corpus related to that material. With this approach, we tried to draw attention to Musabegović's cultural contribution, which, apart from her literary work, was also reflected in her collection of folk wisdom.

Keywords: Jasmina Musabegović; lullaby; folklore; lyric poem

Adresa autorice
Author's address

Nirha Efendić
Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
efendicnirha@yahoo.com

